

R (05)

Rodis

JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Les muralles de les viles en època medieval. Poliorcètica, simbolisme i urbanisme

The walls of the towns
in medieval times.
Polyorcetic, symbolism
and urbanism

CR

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UdG
Cambra de Comerç

www.documentauniversitaria.media/rodís

R (05)

Rodis
JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Comitè Social de la UJG
Cambra de Comerç

Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology - 05

© Material editorial i organització / [Editorial material and organization](#):
Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / [Content and figures](#): els autors / [the authors](#)

Equip editorial, objectius de la revista i instruccions per als autors i política editorial
/ [Editorial team, magazine objectives and instructions for authors and editorial policy](#):
www.documentauniversitaria.media/rodís

La coordinació del dossier forma part del projecte quadriennal de recerca finançat per la
Generalitat de Catalunya «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna.
La vila de Roses com a paradigma.»

Contacte / [Contact](#):

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic
cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona
Tel. 972 45 82 90

ISSN: 2604-6679

DOI: [10.33115/a/26046679/5](https://doi.org/10.33115/a/26046679/5)

ÍNDEX / INDEX

DOSSIER

LES MURALLES DE LES VILES EN ÈPOCA MEDIEVAL. POLIORCÈTICA, SIMBOLISME I URBANISME

THE WALLS OF THE TOWNS IN MEDIEVAL TIMES.
POLYORCETIC, SYMBOLISM AND URBANISM

Dai castelli tardoantichi ai borghi fortificati del bassomedioevo

From Late Antique Castles to the Fortified Villages of the Late Middle Ages

7

Gian Pietro Brogiolo

Le renouveau des fortifications villageoises en Languedoc Méditerranéen au bas moyen âge: l'exemple de trois villages du Gard Rhodanien (xive-xve siècle)

The renewal of village fortifications in Mediterranean Languedoc in the early Middle Ages: the example of three villages in the Gard rhodanien (14th-15th centuries)

29

Dominique Baudreu, Frédéric Loppe, Rodrigue Tréton

Les muralles de Montblanc i d'altres poblacions mitjanes de les comarques tarragonines gènesi, procés constructiu i evolució posterior

The walls of Montblanc and other medium-sized towns in the Tarragona region: genesis, construction process and evolution

57

Josep M. Vila i Carabasa

CELLERES I VILES FORTIFICADES DE LES TERRES GIRONINES (SEGLES XI-XIV). Evidències a partir de la documentació escrita

Celleres and fortified small-towns in the Girona area (11th-14th centuries). Evidence from written documentation

81

Elvis Mallorquí

Les muralles de Besalú

The Besalú walls

113

Jordi Sagrera

Les muralles del monestir de Santa Maria i la vila de Roses a l'edat mitjana
The walls of the monastery of Santa Maria and the town of Roses
in the Middle Ages 125

Lluís Palahí, Marcel Pujol, Xavier Aguelo

Les muralles medievals i modernes de Sant Martí d'Empúries noves dades a partir de les excavacions al carrer de la Francesa
The medieval and modern walls of Sant Martí d'Empúries: new data from the excavations in Francesa street 151

Marc Bouzas, Pere Castanyer, Elisa Hernández, Marta Santos, Joaquim Tremoleda

El recinte emmurallat de la vila d'Ullastret: anàlisi i evolució a partir de les darreres intervencions
The walled enclosure of the village of Ullastret: analysis and evolution from the most recent interventions 167

Ferran Codina, Laia Muntaner, Gabriel De Prado, Carles Roqué

«Wallsapes»: evolution of the Marano hill fortifications (Cupra Marittima - Italy) through materiality and perceptions 191

Margherita Ferri, Tommaso Frattin, Alvise Merelli, Alessandro Alessio Rucco

VARIA

La casa urbana unifamiliar a Girona durant l'alta edat mitjana (segles x i xi). Dades documentals i arqueològiques
The urban single-family house in Girona during the High Middle Ages (10th and 11th centuries). Documentary and archaeological data 209

Josep Maria Nolla

L'espai termal de les Caldanelle (Civitella Paganico – Grosseto). Noves perspectives per al termalisme medieval
The thermal area of Caldanelle (Civitella Paganico - Grosseto). New perspectives for medieval thermalism 231

Edoardo Vanni, Benedetta Baleani, Cleo Barbafiera, Marco Fronteddu, Debora Quaglia

Pages	Received date	Acceptance date
57-80	2022-07-07	2022-10-14

LES MURALLES DE MONTBLANC I D'ALTRES POBLACIONS MITJANES DE LES COMARQUES TARRAGONINES GÈNESI, PROCÉS CONSTRUCTIU I EVOLUCIÓ POSTERIOR

THE WALLS OF MONTBLANC AND OTHER MEDIUM-SIZED
TOWNS IN THE TARRAGONA REGION: GENESIS, CONSTRUCTION
PROCESS AND EVOLUTION

DOI: [10.33115/a/26046679/5_3](https://doi.org/10.33115/a/26046679/5_3)

Josep M. VILA i CARABASA

Universitat Autònoma de Barcelona

Paraules clau

Conesa, Montblanc, muralles, fortificació, defensa

Keywords

Conesa, Montblanc, walls, fortification, defence

Resum

L'article analitza els sistemes defensius aixecats per dues poblacions catalanes: Montblanc i Conesa, força properes geogràficament, i en un mateix marc cronològic: el context de les guerres de la segona meitat del segle XIV. L'estudi, més enllà de la descripció de les solucions adoptades en cada cas, vol posar de relleu les grans diferències entre la manera que cadascuna de les poblacions va afrontar la necessitat de protegir-se. Mentre que Montblanc va construir un circuit de muralles perfectament definit, amb torres de flanqueig, fossat perimetral, etc., a Conesa es van limitar a reforçar amb torres alguns punts del recinte i a eliminar les obertures exteriors de les cases que donaven fora de la població.

Abstract

The article analyses the defensive systems erected by two Catalan populations: Montblanc and Conesa, which are geographically quite near to each other, and within the same chronological framework: the context of the wars of the second half of the 14th century. The study, beyond the description of the solutions adopted in each case, aims to highlight the large differences between the way that each population faced the need to protect itself. While Montblanc built a perfectly defined circuit of walls, with flanking towers, perimeter moat, etc., in Conesa they limited themselves to reinforce some points of the enclosure with towers and to eliminate the exterior openings of the houses that opened to the outside of the population.

LES MURALLES DE MONTBLANC I D'ALTRES POBLACIONS MITJANES DE LES COMARQUES TARRAGONINES GÈNESI, PROCÉS CONSTRUCTIU I EVOLUCIÓ POSTERIOR

El Seminari de 2021, dedicat a l'estudi arqueològic de les muralles de les viles catalanes, encertava de ple en una problemàtica que, al meu entendre, necessita d'espais de debat que fomentin la realització de treballs de síntesi sobre aquesta matèria. El fet que, en termes generals, les muralles de les poblacions catalanes tinguin consideració de Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) ha comportat una sistematització de les intervencions arqueològiques cada cop que s'ha actuat, ja sigui per iniciativa pública o privada, en algun espai o edificació proper a la muralla de qualsevol població. Aquesta activitat, que s'ha intensificat durant els darrers trenta anys, ha generat molta informació arqueològica de caràcter puntual que caldria sistematitzar tant pel que fa a cada població com en àmbits territorials més grans. També s'hauria de portar l'anàlisi més enllà de la simple descripció física de l'element, dels seus components, materials i traçats. D'aquí que el subtítol del Seminari també sigui per a mi molt significatiu: «poliorcètica, simbolisme i urbanisme». D'aquests, segurament el tercer, potser el més oblidat, resulta especialment significatiu al meu entendre.

L'estudi arqueològic dels recintes murats de qualsevol població ha d'incloure imprescindiblement una anàlisi de paraments, complementada, si s'escau, amb una excavació arqueològica de subsol i un estudi documental. Aquesta recerca, sobretot la de paraments, s'ha de dur a terme com a part dels estudis previs a la redacció del projecte d'intervenció. Aquests treballs arqueològics han de permetre identificar el traçat real de la muralla, determinar-ne el tram conservat i conèixer els materials i tècniques constructives utilitzats tant en la muralla original com en les successives reformes que ha patit fins al moment present. Sense aquest coneixement previ resulta impossible afrontar en condicions l'actuació sobre un determinat tram de muralla.

Per altra banda, l'estudi dels recintes murats de les viles ens proporciona dades que van més enllà de la muralla en si. En primer lloc, i en aquest cas sobretot a partir de les dades documentals, podem conèixer la microhistòria de la muralla i de la seva construcció: què representa per a una comunitat una obra pública com és la posada en defensa d'una població, tant en el terreny pràctic com en l'econòmic i com afectarà a l'evolució posterior del lloc. I això no solament en el moment de la construcció inicial de l'element sinó també amb les posteriors destruccions i reconstruccions, que són un reflex de l'evolució històrica de la població.

Però l'anàlisi dels recintes murats baixmedievals tampoc no es pot deslligar de l'estudi de les trames urbanes antigues de les viles, que queden fossilitzades en el moment de construcció de la muralla. Quan al cap d'un temps, que de vegades pot ser llarg, es reprèn el creixement urbà fora muralles ja no es fa seguint els paràmetres que l'havien presidit en la primera època i que sovint venien donats, a banda de per la topografia i les vies de comunicació, pels eixos fundacionals i els elements afegits a aquests: pobles castrals o eclesials, ampliacions en funció de la formació de mercats, etc. Tots aquests pols de creixement van desaparèixer amb el tancament que representa la muralla i van ser substituïts per d'altres en els períodes posteriors, que són els que marquen la darrera expansió urbana.

Finalment, l'estudi també permet analitzar les estratègies utilitzades en cada cas per posar en defensa cadascuna de les viles i que pot variar en funció de la situació jurisdiccional, demografia, orografia, forma urbana inicial, etc. A la vista de la diferent casuística proposem com a més apropiat parlar de posada en defensa que no pas d'emmurallament quan parlem d'aquests processos, ja que no tots els casos comporten la construcció de murs perimetrals o aquests no tanquen necessàriament tota la població.

Per exemplificar aquests processos utilitzarem dos casos, de la mateixa cronologia i situats en un àmbit geogràfic proper, en els que la posada en defensa es va resoldre d'una manera molt diferent. Es tracta dels nuclis Montblanc i Conesa, poblacions en què condicionants diferents van comportar la conformació de sistemes defensius particulars que coneixem també de manera desigual, ja que el grau d'estudi de cadascun d'ells no és el mateix. En qualsevol cas el nivell de coneixement assolit entenem que és suficient com per servir d'exemple.

MONTBLANC

La vila de Montblanc és, sense cap mena de dubte, la població catalana en què s'ha dut a terme una actuació més continuada i duradora de restauració de les muralles. Els cent anys que han passat entre el primer projecte de la torre del Portal de Bover redactat el 1922 per Jeroni Martorell i la restauració, el 2022, del darrer tram de muralla pendent de rehabilitar davant del convent de Sant Francesc, ens permeten visualitzar la manera de restaurar les muralles medievals a Catalunya durant tot aquest període i com s'ha afrontat la recerca sobre aquest element. La situació a Montblanc és perfectament extrapolable, amb els matisos propis de les circumstàncies de cada lloc, a la resta de Catalunya. Per aquest motiu la prenem com a exemple de base per al nostre estudi.

Context històric general

La fundació de l'actual vila de Montblanc s'ha de vincular amb una ordre donada el 1163 pel rei Alfons I en virtut de la qual s'havia de traslladar la població des de l'emplaçament original de Vilasalva, prop de l'aiguabarreig dels rius Francolí i Anguera, a una nova ubicació. El nou nucli s'assenta a la part baixa d'un tossal, el Munt Blanch, situat a ponent de l'emplaçament de Vilasalva, entre el riu Francolí i el torrent regina o riuot, a tocar el camí ral de Tarragona a Lleida. (Adserias, Menchon, Mestres 2007, 337).

A partir d'aquesta data, i de manera progressiva, es materialitzarà aquest trasllat i es configurarà la nova població presidida per un castell a la part més alta, amb el temple parroquial a una cota intermèdia i el nucli de poblament que s'anirà configurant seguint els vessants més baixos del turó i, sobretot, en els marges del camí ral. A partir del segle XIII, amb la conformació d'un barri a l'entorn del mercadal, Montblanc supera el límit físic inicial que representava el torrent regina i s'estén en direcció sud a banda i banda del camí ral de Tarragona. Com en tantes altres poblacions catalanes medievals, el seu màxim desenvolupament demogràfic es produeix durant la primera meitat del segle XIV.

Tot i que hi ha algunes referències a l'existència d'un primitiu mur de tancament que abastaria sobretot el nucli inicial (Felip 2013, 30; Solé 2017, 12) no serà fins a la segona meitat del segle XIV que es produirà la construcció de la muralla de Montblanc tal com la coneixem en l'actualitat. Aquest procés s'ha d'emmarcar, com a tantes altres localitats del país, en l'ordre d'emmurallament de les poblacions catalanes impulsada pel rei Pere el Cerimoniós a partir de 1356 com a conseqüència del perill d'invasió derivat de la guerra amb Castella. L'amenaça era especialment gran a Montblanc, en tant que vila reial i que, a més, havia estat cedida pel rei d'Aragó al pretendent castellà, Enric de Trastàmara.

Fig. 1. Fases de creixement de la trama urbana de Montblanc fins a la construcció de la muralla. 1: Segle XII. 2: Segle XIII. 3: Segle XIII avançat. 4: Finals segle XIV. Font: Adserias et al 2007.

Tot i que el març de 1369 va acabar formalment la guerra amb la mort del rei castellà, els processos d'emmurallament iniciats no es van aturar i a Montblanc les obres van seguir a bon ritme. Sabem que el 20 d'abril de 1372 el rei Pere havia disposat que l'obra fos dirigida per Guillem Amer, batlle de Montblanc i que s'hi havien d'invertir 12.000 sous anuals. Com passa arreu de Catalunya, les dificultats de les autoritats municipals, que eren les encarregades de costejar les obres, per obtenir els recursos suficients, va provocar que el 1374 els jurats demanessin al rei poder reduir a la meitat la inversió anual en la muralla. Aquesta petició va ser acceptada pel monarca, cosa que va alentir el ritme de les obres. Els treballs sembla que es van perllongar almenys fins al 1396, moment en el qual ja devia estar completat el recinte.

Un cop finalitzada la construcció de la muralla, el recinte va passar a ser operatiu i per tant va entrar en funcionament en els successius conflictes bèl·lics. El primer va ser la guerra de Joan II contra la Generalitat durant el tercer terç del segle xv. Durant aquest període, la Conca es convertí en camp de batalla dels dos exèrcits. Més endavant la vila patí afectacions que deixarien en molt mal estat la població i la seva muralla. Fou tal la destrucció, afegida a la crisi demogràfica, que el 1470 es pensà fer un nou castell i un recinte defensiu més petit per encabir la reduïda població que encara hi vivia, tot fent constar «que los murs de aquella no són per a tenir als combats, sitis e artilleries que a present se usen» (Felip 2001, doc 175). No sembla que aquest projecte acabés tirant endavant.

El segon conflicte important seria la Guerra dels Segadors, durant la qual la vila patí tres destruccions massives. El punt culminant es va produir el 1651 quan les tropes del general Juan Palavicino, a banda dels danys a esglésies i domicilis particulars, van provocar l'enderroc, almenys parcial, de moltes torres i de part del perímetre emmurallat amb l'objectiu de convertir Montblanc en una població oberta. Després d'aquestes afectacions la muralla es convertí en una dèbil defensa, només útil en el cas de fer front a exèrcits dotats solament d'armament lleuger. Per altra banda, durant els segles xvii i xviii es van amortitzar els fossats perimetrals generant una franja de terra al voltant de les muralles que ben aviat es va parcel·lar i vendre.

La darrera posada en defensa de Montblanc la situem ja al segle xix, en el marc de les guerres carlines. D'aquest període hi ha notícies referides a tapiats de determinats portals no principals i al reforç defensiu dels que van quedar oberts (fonamentalment els dels extrems del carrer Major). Durant la darrera guerra carlina, després d'un període de calma que va permetre començar l'enderroc d'alguns portals que dificultaven el transit per la població, es van haver de refer els portals i alguns panys de muralla que havien estat aterrats, tot tancant la població i protegint-la del pas de les tropes d'un bàndol i de l'altre.

Ja en el darrer terç del segle xix s'inicia un procés de transformació urbanística i viària que acabarà canviant d'una manera significativa la fesomia del recinte murat de Montblanc. Per una banda ja des del segle xviii es detecta un procés progressiu de privatització primer de les torres i tot seguit dels espais situats davant la muralla que fins aquell moment haurien estat segurament ocupats pels fossats, llavors ja obliterated. De tota manera no serà fins a la segona meitat del segle xix que

començarà de manera decidida la urbanització d'aquests espais amb la construcció de cases adossades exteriorment a la muralla, que a poc a poc va anar desapareixent darrere els nous edificis. Cal tenir present que en bona part del recinte es van mantenir oberts els corredors perimetrals del costat interior de la muralla. Això va comportar que, tret del terç nord oest, no hi hagués cases adossades per aquest costat. Aquesta situació no va impedir afectacions a la banda interna del llenç, ja que molt sovint es va ampliar el corredor interior a costa de reduir part del gruix de la muralla.

A la dècada dels anys 1880 es produeix un fet que a mig termini transformarà notablement la fesomia de la vila, especialment pel que fa a la seva muralla. En aquest període es construeix la nova carretera vorejant per la banda oriental les muralles. La infraestructura es va aixecar en terrenys municipals i un cop acabada van quedar una sèrie d'espais lliures entre la nova traça i la muralla. A partir de 1883 l'Ajuntament va decidir vendre aquestes parcel·les a particulars que hi van construir cases. Aquest procés continua durant la primera meitat del segle xx, tot i que més alentit. La recuperació de la muralla de Montblanc a què es refereix aquest article representa la reversió del procés anterior.

La restauració de la muralla de Montblanc i la recerca arqueològica

Les primeres actuacions de protecció i intervenció de caràcter patrimonial a les muralles de Montblanc es remunten a la segona o tercera dècada del segle xx. Lligada a aquestes intervencions hi ha la figura de l'arquitecte Jeroni Martorell. D'aquella època són uns aixecaments del conjunt emmurallat de Montblanc amb detalls d'algunes torres i portals que a la llarga resultaran determinants per a la fixació de la imatge arquetípica de la muralla que les restauracions posteriors van anar consolidant.

Una fita important per a la protecció i conservació de les muralles de Montblanc fou la declaració de conjunt historicoartístic del nucli medieval de la vila, l'any 1947, i amb ell, del conjunt defensiu. Pel que fa als criteris d'actuació que caracteritzen aquest període podríem qualificar-los de «reconstruccions en estil». Seguint la tendència de l'època, aquestes operacions tenien per objectiu més aviat recuperar una imatge arquetípica de la muralla que una reconstrucció arqueològica; cosa que per altra banda resultava difícil si tenim en compte que les intervencions es feien en trams aïllats i amb la dificultat de lectura que suposava, en molts casos, l'existència de construccions adossades a la cara exterior del parament. No hi havia, per tant, una recerca històrica i arqueològica que acompanyés i justificqués les solucions adoptades en cada cas.

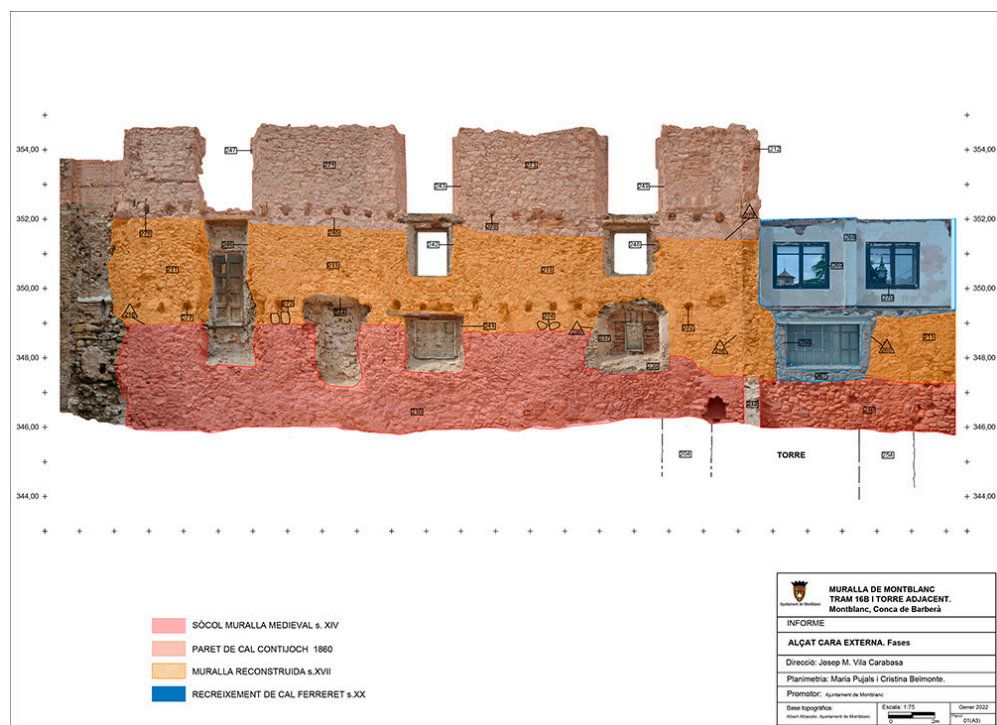
La declaració l'any 1971 del caràcter d'utilitat pública de l'enderroc de les cases adossades a la cara exterior de la muralla suposà una empenta definitiva en el procés de recuperació del recinte. Així, si fins aleshores l'eliminació de construccions adossades a la muralla havia estat un fet anecdòtic, en aquesta data

s'inicia el seu enderroc sistemàtic i la posterior restauració d'importants llenços, procés que continua en l'actualitat.

En la nova etapa autonòmica algunes de les intervencions ja anaven acompanyades de sondeigs arqueològics puntuals destinats, sobretot, a localitzar els fonaments de la muralla o de les torres en aquells punts on havien desaparegut. Malgrat això, seguia sense sistematitzar-se una recerca de base científica que permetés una comprensió global del conjunt i dels seus matisos, amb anàlisi de paraments, sondeigs arqueològics i estudis documentals. D'aquesta manera les restauracions seguien mantenint i estenent l'arquetip establert en la fase anterior sense qüestionar-lo en cap moment.¹

No serà fins al 2009 que es van dur a terme per primer cop estudis previs a la redacció d'un projecte d'intervenció en un dels trams de la muralla, concretament el que corresponia al pany annex del portal de Sant Jordi. En aquest cas, Carles Brull, arquitecte encarregat del projecte, va dur a terme una anàlisi arquitectònica dels paraments a restaurar que li va permetre identificar una morfologia constructiva de la muralla força diferent de l'arquetip que havia regit la restauració fins aquell moment. A partir d'aquesta anàlisi Brull va elaborar una hipòtesi sobre la morfologia, materials i procés de construcció de la muralla de Montblanc que va servir de base per a les intervencions de restauració posteriors.

Fig. 2. Alçat analític i interpretatiu de la cara exterior del darrer tram restaurat de la muralla, amb indicació de les UE identificades i de les fases constructives. Dibuix: Maria Pujals i Cristina Belmonte.

¹ El 2017 Maties Solé, que des del Museu de Montblanc havia coordinat la major part de les intervencions a la muralla en els cinquanta anys anteriors, va publicar un llibre en el qual es resumia tota la seva trajectòria (Solé 2017). Per a qualsevol informació sobre les actuacions realitzades en aquest període ens remetem a aquesta publicació.

A partir d'aquest primer precedent, des dels anys 2011-2012, i amb l'impuls de l'Ajuntament de Montblanc, s'ha establert de manera sistemàtica un protocol d'actuació a la muralla que ha comportat la realització d'una sèrie d'estudis (documentals, de paraments i de subsol) previs a la redacció de cada projecte de restauració: torre de Poblet (2012), tram de la muralla de Santa Tecla núm. 53 (2013), portal del Raval (2013), torre 24 (2016), llenç a llevant del portal de Sant Francesc (2016), llenç a ponent del portal de Sant Francesc (2017-2019), portal de Sant Francesc (2020-2021), tram 16B i torre annexa (2021-2022). Cadascuna d'aquestes intervencions ha aportat nous elements a la nostra comprensió de l'estructura i procés constructiu de la muralles de Montblanc que tractarem de sintetitzar a continuació.

Morfologia i sistemes constructius

Sobre la base de les dades acumulades a partir de les intervencions esmentades hem anat actualitzant i matisant la hipòtesi inicial proposada per Carles Brull a partir de l'estudi del tram de la muralla de Sant Jordi el 2009 (Brull 2013). També s'ha avançat en el coneixement de les transformacions posteriors de la muralla i la seva cronologia.

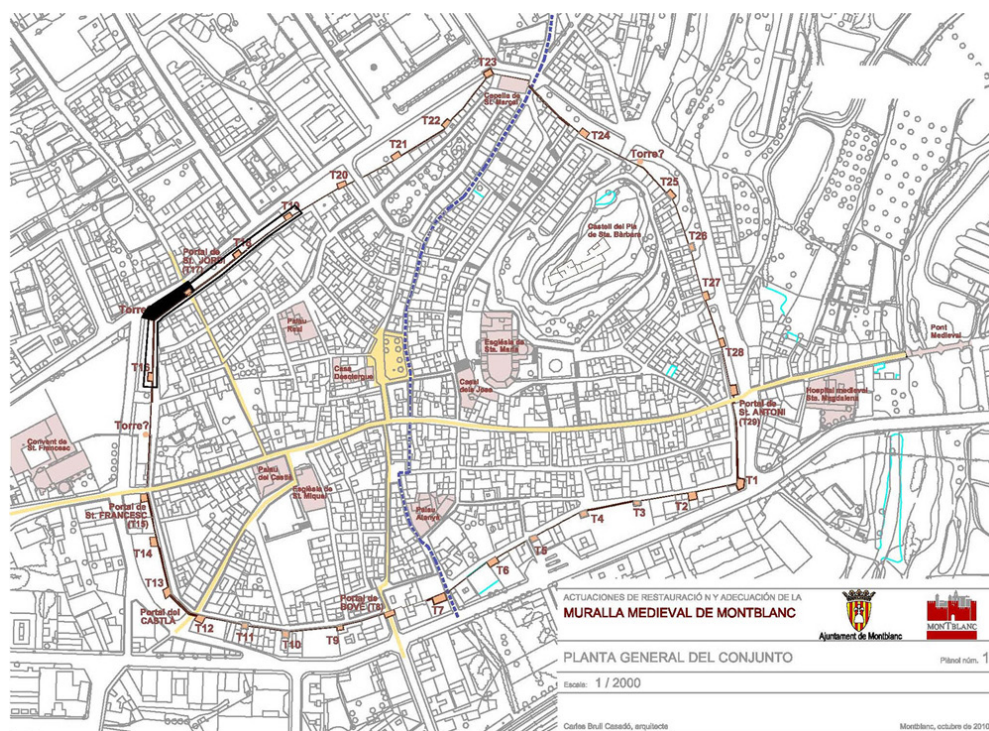

Fig. 3. Planta del recinte emmurallat de Montblanc. Font: Ajuntament de Montblanc.

La muralla del segle XIV

El recinte defensiu de Montblanc fruit del procés d'emmurallament de la segona meitat del segle XIV estava format fonamentalment per una muralla de traçat irregular adaptada a la topografia i a algunes preexistències² del nucli medieval de Montblanc. Aquesta muralla estava resseguida interiorment per un corredor d'amplada variable, que s'ha conservat en bona part del recinte, i flanquejada exteriorment per una trentena de bestorres quadrangulars, configurant un perímetre total d'uns 1.700 m. A banda de la muralla, almenys una part del recinte devia estar també protegit per un fossat perimetral. Analtzarem a continuació, un per un, els components d'aquest recinte tractant de determinar, a partir de les dades disponibles, la seva materialitat i cronologia.

Fig. 4. Vista del portal de Bover. Exemple de portal integrat dins d'una torre, i primer element de la muralla objecte de treballs de restauració cap al 1922. Foto: Josep M. Vila.

Els portals i les bestorres

L'accés històric a la població es feia a través de cinc portals que coincidien amb les principals vies de comunicació que travessaven la vila. Als dos extrems del carrer Major (l'antic camí de Tarragona a Lleida) trobem els portals de Sant Antoni i Sant Francesc. Al sud-est de la vila el del Castlà, a llevant el de Bover i a ponent el de Sant Jordi. Formalment aquests portals presenten diverses tipologies. En primer lloc tenim dos portals torre, és a dir, que el portal està integrat dins una de les torres del recinte. Responen a aquesta tipologia els de Bover i de Sant Jordi. Altres dos (Sant Antoni i Castlà) corresponen al tipus de portal flanquejat per una bestorre. Finalment, el portal principal d'entrada des de Tarragona, el conegut com a portal de Sant Francesc, disposava de dues torres de flanqueig (Brull, Vila 2020).³ Les torres dels portals corresponen, en termes generals, a la mateixa tipologia que les bestorres de flanqueig de la muralla. Per altra banda, l'estructura de l'obertura del portal és força uniforme, amb llinda d'arc de mig punt adovellat i brancals de carreus de pedra. En algun cas s'han conservat traces de l'existència d'un rastell de tancament.

Fig. 5. Vista de la banda interior del portal del Castlà, flanquejat per una torre. Foto: Josep M. Vila.

Les bestorres de flanqueig, situades a intervals d'entorn als 30-35 m, presenten unes dimensions bastant uniformes, entorn dels 7 m d'amplada i sobresortint uns 4 m en relació amb la muralla. Les mides interiors se situen entorn dels 4,4 x 2,8 m.⁴ Presenten espitlleres a les façanes davantera i laterals, aquestes darreres per tal de batre el tram de muralla situada entre dues bestorres.

- 2 Les més significatives són les que se situen a l'entorn de la capella de Sant Marçal i a la torre de Poblet.
- 3 L'existència d'una segona torre en aquest portal ha estat qüestionada per alguns autors (Solé, Felip 2020; Arbeloa 2021).
- 4 Només en un cas, el de la coneguda com a torre de Poblet, les dimensions són sensiblement majors però aquesta diferència es deu al fet que la torre es va aixecar sobre un edifici previ l'amplada del qual es va mantenir (Vila 2018).

La major part de les bestorres que han conservat el parament original fins a una certa alçada semblen haver estat aixecades en dues fases, ja que presenten sistemes constructius una mica diferents entre la part inferior i superior. La primera fase es caracteritza per formalitzar-se mitjançant un mur de maçoneria de pedra i calç amb les cantonades reforçades amb carreus de pedra. En aquesta primera fase sembla que les torres es construeixen sense merlets. L'alçada del parament d'aquest moment pot variar segons les torres i nosaltres la situem entorn dels 9 m a partir de l'estudi que vam fer d'un dels edificis.

Pel que fa a la segona fase, que completaria l'alçada de l'edifici, els murs estan aixecats amb maçoneria de pedra i calç feta amb un sistema d'encofrat semblant al de la tàpia, de manera que deixa unes empremtes idèntiques a les d'aquella. Pel que veiem a través de les traces dels encofrats, que encara es poden resseguir en els paraments, els mòduls utilitzats no són regulars, ja que les seves alçades oscil·len entre els 100 i els 130 cm i la seva llargada també varia, ja que coincideix amb l'amplada de la façana en la qual se situa (lateral o principal). Aquest sistema constructiu, amb tramades a trencajunts en tota l'amplada de la façana, impossibilita l'existència de reforços de carreus a les cantonades, ja que aquestes coincideixen amb els trencajunts de les tramades successives. És precisament l'absència del reforç de carreus a les cantonades exteriors un dels elements que caracteritza el parament d'aquesta segona fase.

En general sabem que aquestes torres presenten una planta baixa, tancada per la banda del carrer, dos pisos superiors oberts per la banda de dins, i un terrat. El nivell del sòl del primer pis de la torre coincideix amb el del pas de ronda de la muralla. En el nivell superior, les torres estan rematades amb merlets.

El llenç

Pel que fa al llenç de muralla, la sistematització de la recerca arqueològica efectuada els darrers anys, especialment pel que fa a l'estudi de paraments, ha permès comprovar l'existència d'almenys dues solucions constructives segurament successives en el temps i que s'haurien d'explicar pels canvis en els condicionaments generals, econòmics i polítics, que devia comportar una obra de tanta durada.

Un tret comú a tot el recinte és l'amplada del mur, d'entre 135 i 140 cm, que permetia la presència d'un pas de ronda superior. Estava conformat per un sòcol de paredat de pedra i calç amb gravetes, d'alçada variable, que s'anava adaptant a la topografia del terreny i que apareix en tot el recorregut. L'elevació de parament a partir d'aquest sòcol és la que presenta diferències segons les zones.

Per una banda, en la major part dels trams de muralla que s'han pogut estudiar arqueològicament en els darrers anys es documenta una elevació de parament de tàpia de terra que agafava tota l'amplada del sòcol. Pel que fa a l'estructura de la tàpia, s'ha pogut definir un mòdul de dimensions considerables (entorn dels

Fig. 6. Vista d'una de les torres de la muralla on s'observen les dues fases constructives medievals i el recreixement coronat amb merlets a principis de la dècada de 1950. Foto: Josep M. Vila.

Fig. 7. Vista d'un tram de muralla amb restes del sòcol i l'elevació de parament de tàpia. Foto: Josep M. Vila.

140 x 250 cm) per a la construcció del qual es van utilitzar agulles formades per troncs de fusta situats a intervals d'uns 80 cm. A la part superior del forat de les agulles es documenta una alineació de maons ceràmics que facilitaven la retirada de les fustes un cop extreta la tapiera. El mòdul de tàpia coincideix en alçada amb els esglaonaments del sòcol inferior, quan n'hi ha, de manera que es mantenen les filades homogènies encara que canviï el material. Hem de suposar que l'alçada del graó del sòcol s'adapta a la de la tapiera que li ha de donar continuïtat. La tàpia originalment estava protegida exteriorment amb un arrebossat de calç que sovint no s'ha conservat, però del qual són testimonis unes

capes de morter a intervals d'entre 7 i 8 cm aproximadament que corresponen a la traça dins de la tàpia de l'amortament interior de l'encofrat durant la construcció de la tàpia per tal de generar aquesta capa protectora.

En cap dels trams que s'han pogut estudiar arqueològicament s'ha conservat el coronament de la muralla, on en principi s'haurien de situar el pas de ronda i els merlets característics del recinte de Montblanc, per la qual cosa no tenim notícies sobre quina era la seva materialitat. Tècnicament podrien haver estat de pedra o també de tàpia, com passa en la muralla de la veïna població de la Selva del Camp. També podria ser, com planteja la hipòtesi que exposarem a continuació, que el coronament amb els merlets fos fruit d'un segon moment constructiu «d'acabament» podríem dir, de la muralla, executat un cop ja completat el tancament perimetral del recinte.

Aquesta darrera possibilitat deriva de la constatació que en alguns trams del llenç semblen detectar-se dos moments successius en la construcció de la muralla que s'han vinculat també a les dues fases identificades a les torres. Aquesta hipòtesi va ser plantejada per Carles Brull sobre la base del que es va detectar a l'estudi del tram de muralla del costat del portal de Sant Jordi (Brull 2013). Segons aquest autor, en un primer moment i alineat amb la cara exterior del sòcol de pedra que seria comú per a tot el recinte, s'aixecaria un mur de tàpia d'uns 60 cm d'amplada, sense pas de ronda ni merlets, que hauria permès completar ràpidament el tancament del recinte. Segons aquesta hipòtesi, el parament inferior de les torres també correspondria a aquest mateix moment constructiu. En una segona fase es completaria l'amplada del llenç fins al límit interior del sòcol amb un mur de paredat de pedra i calç la part superior del qual abastaria tot el gruix del mur, per sobre també de la part exterior de tàpia. Aquest coronament serviria de base per al paviment del pas de ronda i els merlets. Alguns d'ells disposaven de petites espitlleres, i els espais compresos entre ells estaven protegits per portelles basculants de fusta, amb eix horitzontal recolzat sobre mensules de pedra. En aquesta segona fase que Brull situa en el període 1373-1400 es recreixerien també les torres fins a l'alçada actual.

Les diferències entre aquests dos sistemes constructius documentats són notables sobretot pel que fa a la tàpia, més enllà de la seva amplada. Així, els mòduls documentats en els trams en què la tàpia abasta tot el gruix de la muralla són

més alts i estrets (140 x 250 cm) que els que es documenten en els trams en què la tàpia només afecta la part exterior de la muralla (340 x 104 cm). També varien altres elements com ara el tipus d'agulla que es documenta a les tapieres, ja que mentre les primeres són barres de fusta d'un diàmetre entorn dels 8-12 cm, les segones utilitzen risells de ferro d'uns 2 cm.

Resulta evident de tot el que acabem de dir que encara estem lluny de tenir una interpretació coherent de com es va aixecar la primera muralla de Montblanc i a què corresponen realment aquests canvis constructius detectats. Podríem pensar en un primer moment en què es va intentar aixecar tota la muralla amb tàpia i en un canvi posterior de criteri que va portar a accelerar o abaratir el procés de tancament mitjançant el sistema de doble mur. Per les dades que tenim no sembla que es pugui traçar, de moment, un recorregut unitari entre els dos sistemes que permeti establir un ordre en el procés de construcció, per la qual cosa hem encara de deixar en suspens aquesta interpretació. D'altra banda, la destrucció de les escrivanies montblanquines durant la Guerra dels Segadors ha comportat que pràcticament no hi hagi documentació medieval de caràcter notarial per a la població. És precisament aquest tipus de fons el que ens podria ajudar a comprendre la petita història de la construcció de la muralla. Caldria, en aquest sentit, fer un estudi de conjunt de la muralla que permetés sistematitzar totes les dades disponibles i plantejar una hipòtesi sobre unes bases una mica més àmplies.

El fossat

Tradicionalment s'ha considerat que la muralla de Montblanc disposava d'un forat perimetral que ha quedat fossilitzat d'alguna manera en els carrers que voregen exteriorment el recinte. Documentalment disposem d'algunes referències que en parlen, sobretot les afrontacions de les torres que comencen a establir-se a particulars a partir de mitjan segle XVIII. Pel que fa a la cronologia de la seva amortització resulta difícil de determinar, ja que el fet que els documents esmentin els valls com afrontació exterior de les torres no implica que aquests estiguessin encara en funcionament sinó que segurament es refereixen als espais públics, ja colmatats, situats davant les muralles. Des del punt de vista arqueològic només tenim les dades proporcionades per la intervenció de 2021-2022 en el darrer tram de muralla restaurat davant del convent de Sant Francesc. L'excavació va permetre delimitar una rasa paral·lela a la muralla, de la que només es va poder excavar un petit tram, que podria correspondre a aquest element. En tot cas es tracta d'un retall d'uns 8 m d'amplada i relativament poc profund, entorn dels 1,5 m, que discorre paral·lel a la muralla i separat d'aquesta entre 3,5 i 4,5 m.

Fig. 8. Vista de les restes del fossat a la zona davant del convent de Sant Francesc. Foto: Josep M. Vila.

Les refaccions modernes de la muralla

Sempre resulta difícil des del punt de vista arqueològic situar cronològicament una refacció documentada en un mur a menys que vagi associada a algun element tipològicament identificable (un tipus de material o d'obertura constructiva característics). Si no disposem d'aquests elements només podem recórrer al context històric per poder situar, encara que sigui de manera aproximada, la cronologia de l'evidència arqueològica detectada.

Des del punt de vista arqueològic, la recerca realitzada entre 2017 i 2022 en el tram de muralla a ponent del portal de Sant Francesc ha permès detectar una important

Fig. 9. Vista d'una de les torres enderrocada durant la Guerra dels Segadors. Foto: Josep M. Vila.

afectació que fins al moment no s'havia documentat en cap altre tram i que pel context històric general situem en el període de la Guerra dels Segadors. En relació amb aquest moment la historiografia ens parla de diversos assalts i d'una destrucció de les muralles efectuada a instàncies del general Juan Palaviccino el 1651. Tradicionalment s'havia relacionat amb aquesta actuació l'escapçament d'una part important de les torres del recinte que va ser revertida en diverses actuacions de restauració del darrer terç del segle xx. Nosaltres hi atribuïm també la destrucció de bona part del llenç de muralla entre el portal de Sant Francesc i la torre del mateix nom. En aquest tram, de gairebé 80 m de llargada i estudiat recentment hem detectat l'enderroc total

de l'elevació de parament de tàpia de la muralla, que en aquest tram agafava tota l'amplada del mur, així com la de les dues torres que hi havia, una de les del portal de Sant Francesc i una segona situada al centre del tram. Aquesta actuació, combinada segurament amb d'altres que no s'han documentat fins al moment, hauria permès deixar sense defensa a la població, que va passar a ser una vila oberta.

Amb posterioritat, no som capaços de moment de determinar la cronologia del procés, es va tornar a tancar el recinte, en aquest cas amb un mur més estret, d'uns 80 cm d'amplada, alineat amb la cara exterior del sòcol, i fet amb paredat de pedra i calç que en algun dels trams conservats presentava espitlleres. Aquest tipus d'obertura, desconeguda en el llenç medieval, també apareixia en la reconstrucció de la paret davantera de l'anomenada torre de Poblet, relacionada igualment amb la posada en servei de la muralla després de la Guerra dels Segadors. La construcció

d'un mur de tancament més estret deixava uns 60 cm de sòcol vist per la part interior, que van ser retallats i l'espai resultant incorporat al carrer.

Aquesta reparació, feta amb pocs mitjans, tenia com a única finalitat recuperar el tancament perimetral però no recuperar el sistema defensiu original, que es devia considerar anacrònic. En aquest sentit ja no es van reconstruir les torres enderrocades i es va refer el portal de Sant Francesc mantenint una única torre de flanqueig, la de llevant, que no havia estat tan destruïda. La menor amplada del mur resultant comportava l'absència de

Fig. 10. Vista de l'arrasament de la cara interior de la muralla medieval previ a la reconstrucció del mur. La part enderrocada s'incorpora a l'amplada del corredor perimetral. Foto: Josep M. Vila.

pas de ronda i probablement de merlets, ja que la defensa dels llenços es feia a partir de les espitlleres obertes en el mur a una alçada que permetia l'accés a peu dret des del terra del carrer.

Finalment, i ja ho hem esmentat més amunt, sabem per la documentació escrita que durant les guerres carlines es van fer reforços puntuals del tancament de la vila, amb tapiats d'obertures fetes cap a l'exterior i amb la fortificació dels portals. Tots aquests elements van ser posteriorment desmuntats amb l'enderroc d'una part dels portals i amb les afectacions que va provocar a la muralla la construcció d'edificis adossats per la banda exterior.

Fig. 11. Detall d'una de les espitlleres construïdes en el marc de la refacció de la muralla després de la Guerra dels Segadors. Foto: Josep M. Vila.

CONESA

Un segon cas que proposem és el de la posada en defensa de la vila de Conesa, població situada al nord de la Conca de Barberà. En aquest cas l'estudi realitzat es va basar sobretot en una recerca documental, especialment dels fons notariaus conservats de l'arxiu parroquial de Conesa, amb una sèrie que amb algunes intermitències comença a mitjan segle XIV i es perllonga fins a l'època moderna.

La forma del nucli històric de Conesa està molt marcada pel seu entorn geogràfic. Presenta una planta el·líptica determinada pel perfil dels tres torrents que l'envolten i en marquen els límits. Aquest fet ha comportat que el creixement urbà en època moderna es circumscriu sobretot a la zona meridional que no està afectada per cap curs d'aigua i que ha configurat la planta allargassada en direcció sud respecte del nucli inicial que caracteritza el seu perímetre urbà actual.

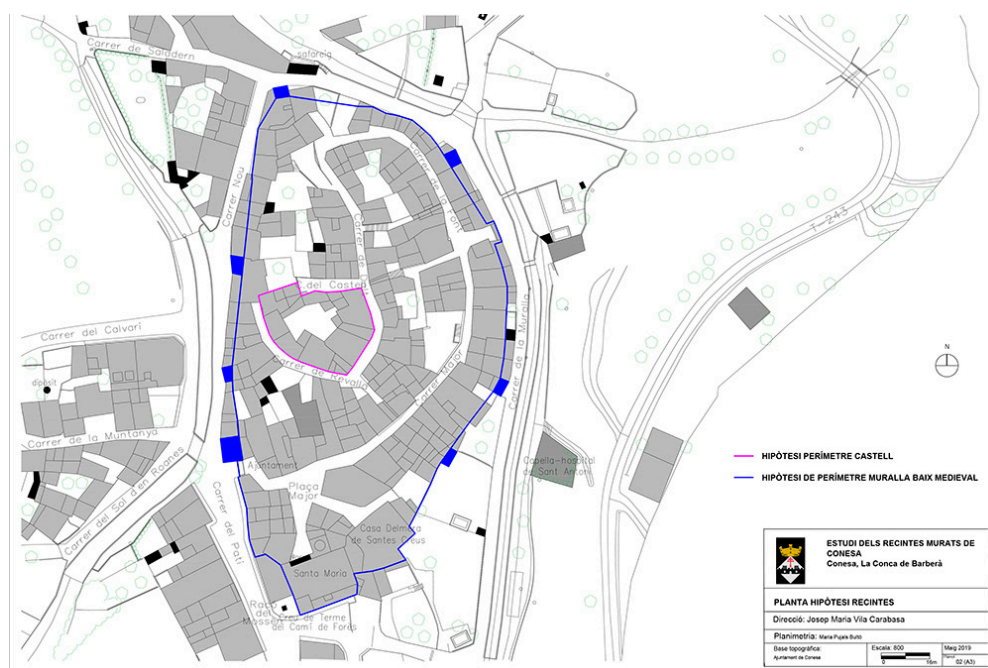

Fig. 12. Planta general de Conesa amb indicació del recinte del castell i del perímetre defensiu amb les torres identificades. Dibuix: Josep M. Vila / Cristina Belmonte.

Topogràficament la vila es formalitza a l'entorn d'una elevació de terreny, a la part més alta de la qual se situava el castell, i que està desplaçada cap a la banda occidental del nucli, de manera que el pendent en aquest sector és molt pronunciat des del punt més alt del castell cap a ponent fins arribar al barranc. Per la banda de llevant el pendent és més suau i és en aquest sector on se situen la major part de les cases.

Els edificis estan organitzats sobre la base de dos carrers paral·lels que segueixen a diferents alçades el vessant del turó i que inicialment correspondrien al camí que pujava al castell. A banda d'aquests carrers, a l'extrem meridional del nucli antic, en una zona més plana, hi ha la plaça, parcialment porxada, prop de la qual se situen l'església i l'abadia.⁵ Encara avui dia al nucli antic de Conesa s'hi accedeix per dos portals, un que es troba a l'extrem sud-oest, a la plaça, i l'altre a la banda de llevant prop del qual hi ha la creu de terme. Davant del portal de la plaça, a l'altra banda del torrent de les Codines trobem un petit raval que té el seu origen a l'edat mitjana.

Marc històric⁶

Tot i que els primers documents coneguts que esmenten el terme se situen al segle XI sembla que la repoblació del territori no s'iniciarà de manera efectiva fins al segle XII, sota la iniciativa de la família Cervera, que trobem actuant a Conesa ja durant els primers decennis d'aquell segle (Carreras 2015,11).

De tota manera, la fita més important i que marcarà l'esdevenir històric de la població ja a la baixa edat mitjana va ser el pas del senyoriu de Conesa al monestir de Santes Creus. Es tracta d'un procés llarg, iniciat el 1285 que, amb diversos entrebancs, durarà més d'un segle. Aquest domini es reforça a finals segle XVI amb l'adquisició per part del monestir de les jurisdiccions civil i criminal (Carreras 2015, 34).

A partir del segle XIV, un cop consolidat el poder de Santes Creus sobre el terme, l'evolució històrica de Conesa segueix els mateixos paradigmes que la major part de les poblacions catalanes de les seves característiques. Pel que fa a la baixa edat mitjana, els efectes de les successives epidèmies dificultaran el creixement demogràfic, amb una pèrdua clara de població que no es recuperarà fins a època moderna. Durant aquest període també sovintejaran els plets entre la universitat i el monestir de Santes Creus, senyor jurisdiccional del terme, sobre aspectes de tipus econòmic i impositiu. La situació començarà a canviar sobretot a partir del segle XIX amb la progressiva desaparició dels drets senyorials i culminarà

⁵ Abadia és el nom que rep en molts sectors de la Catalunya Nova la casa rectoral.

⁶ Abreviatures utilitzades:

ACA. Arxiu de la Corona d'Aragó

ACAC. Arxiu Comarcal de l'Alt Camp

ACCB. Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà

AHAT. Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona

AHDT. Arxiu Històric Diputació de Tarragona

AHN. Archivo Histórico Nacional

AHT. Arxiu Històric de Tarragona

durant el Trienni Liberal amb la pèrdua de bona part dels bens de Santes Creus a Conesa. Aquesta situació quedarà definitivament ratificada amb les lleis de desamortització de les propietats eclesiàstiques promogudes pels governs liberals a partir de 1835.

Les defenses baixmedievales de Conesa

Formalment la vila de Conesa és un exemple del que anomenem pobles castrals, és a dir, edificats al voltant d'un castell i que sovint, com és el cas, tenen l'església fora del nucli. Hi ha algunes referències esparses a un primer recinte murat que hauria abraçat el nucli primitiu als peus del castell i que hauria deixat fora el temple, la plaça del mercat i l'incipient nucli urbà formalitzat al seu voltant. Malgrat aquests antecedents, l'ordre d'emmurallament de Pere el Cerimoniós a mitjan segle XIV és la que va implicar una sèrie d'actuacions destinades a posar en defensa la població que són les que van acabar configurant el nucli tal com ha arribat a nosaltres.

Aquestes actuacions van integrar en el nou perímetre defensiu tant el nucli original com l'espai que s'havia generat a la banda sud de la vila, al voltant de l'església parroquial i de la plaça. En canvi, i segurament a causa de la peculiar ubicació del nucli de Conesa envoltat per diferents barrancs, no es va incloure en el recinte el raval que ja existia en aquell moment a l'altre costat del torrent, davant del que serà el portal de la plaça i que surt a la documentació de l'època com la Vila Nova. També tenim notícia d'almenys un edifici, l'antiga abadia de l'església de Conesa, que va quedar fora del nou perímetre.

Pel que fa a la cronologia de l'obra, sabem que el 1366 els treballs ja devien estar en marxa a la vista que els habitants de la Vila Nova es queixen que el batlle no els havia permès prendre mesures defensives particulars.⁷ Tot i que el document no fa esment directe a l'existència de treballs de fortificació de la vila, sí que queda clar que en aquell moment s'estaven plantejant les necessitats defensives de la població. Per això creiem que podríem prendre aquesta data com a indicador de l'inici del procés de fortificació de Conesa. Pel que fa al final de les obres sabem que cap al 1387 encara s'estava construint una de les torres⁸ i que al 1396 el veguer de Montblanc va posar en dubte que la població estigués en condicions de defensar-se davant el perill d'atacs per part del comte de Foix.⁹ No sabem si en relació amb aquest fet, però el mateix any es verifica la primera privatització d'una de les torres de la muralla.¹⁰ Aquesta darrera constatació donaria peu a suposar acabats els treballs de posada en defensa de Conesa.

7 Concretament els habitants de la Vila Nova pretenien «fer un trench en lo camí qui ve de Çaladern a Conesa, prop l'alberch d'en C. Puyalt per restaurament de nostres persones he de nostres béns de tots quants som en la vila de Conesa e especialment d'aquels qui estan en la partida apel·lada Vila nova per resguard d'aquestes grans companyes que deuen de passar ara de present per aquesta terra». AHAT. Conesa. Caixa 15, núm. 7, fol. 62.

8 AHAT. Conesa. Caixa 3, núm. 58, fol. 123v.

9 AHAT. Conesa. Caixa 5, núm. 60, fol. 79r-80v.

10 AHAT. Conesa. Caixa 5, núm. 60, fol. 94.

Morfologia i característiques constructives

A la vista dels resultats de l'estudi, i a falta de confirmacions arqueològiques, proposem que la posició topogràfica de la població, que la va dotar de defenses naturals importants, va permetre a les autoritats encarregades de l'emmurallament prescindir de bona part dels elements de fortificació més habituals en els recintes d'altres poblacions de la mateixa cronologia.

El mur de tancament

En el cas de Conesa un dels objectius principals de la nostra recerca original era precisament localitzar el traçat de la muralla i determinar-ne, fins allà on fos possible, les característiques principals, així com el seu grau de conservació en cadascun dels trams del perímetre. A partir de l'anàlisi documental i de l'estudi de les traces arqueològiques tot fa pensar que el tancament perimetral de Conesa es va basar en el tapiat de les obertures de les façanes posteriors de les cases que donaven a l'exterior del recinte i a l'aprofitament d'aquestes parets com a tancament del perímetre.

En aquest sentit, ni les dimensions dels murs que documentem en el perímetre ni els seus materials i sistemes constructius difereixen gaire dels que trobem a la resta de cases del nucli. Es tracta de paraments de paredat de pedra i calç amb blocs mitjans i petits de pedra del país disposats de manera aleatòria, tot i amb una certa tendència a les filades, molt semblant al que s'utilitza habitualment en les cases de la població. Només a les torres i als portals es pot identificar un tipus de parament més acurat, amb major presència de carreus no solament reforçant les cantonades sinó també formant part del parament del mur. Aquest fet s'explica per la construcció *ex novo* d'aquests elements que sí tenien finalitats defensives.

En la mateixa línia a través de la documentació escrita hem constatat diversos conflictes entre els agents que dirigeixen la construcció de la muralla i els veïns que van tenir a veure sobretot amb l'obligació que es va imposar als vilatans de tapiar les portes de les seves cases o corrals que donaven a l'exterior del recinte. També des de la documentació escrita es reforça aquesta hipòtesi a partir dels límits dels edificis situats en el límit exterior de la població on les afrontacions es fan directament amb el vall o amb el torrent.¹¹ Aquesta idea encara és més clara a la documentació del segle XVI, quan en esmentar la muralla com a afrontació d'una casa es posava l'expressió *cum muro dicti loci cum faciat murum*.¹² Només a l'entorn de la plaça on hi ha l'església i el cementiri trobem referències més sovintejades en la documentació dels segles XIV i XV a afrontacions *cum muro*. És possible que aquest sector de la plaça, que estava clarament fora del

11 Així, per exemple, el 22 de novembre de 1386 Arnau Malbech i la seva muller Estela venen a Pere Max i a la seva muller Constància: «totum illud hospicium nostrum de celo in abissum cum introitibus, exitibus, pertinentiis et iuribus suis quod habemus et possidemus in vico maiori dicti loci. Et termitatur ipsum hospicium ab una parte cum Berengario Muntserriati, ab alia parte cum Vincencio Prunera, ab alia parte cum vallo dicti loci et ab alia parte cum dicto vico publico». AHAT. Conesa. Caixa 3, núm. 58, fol. 39v-41v.

12 AHAT. Conesa. Caixa 18, núm. 22.

nucli primerenc de la població, sí que hagués requerit de construir algun tram de mur *ex novo*.

Així doncs, considerem que la muralla de Conesa no correspondria a un recinte construït *ex novo* arran de l'ordre de Pere el Cerimoniós de 1356, sinó que aquesta només va comportar treballs de millora de les defenses, amb la reforma o construcció dels dos portals principals i l'aixecament d'algunes torres per reforçar determinades parts del traçat. Pel que fa al pany de muralla, es va mantenir, reforçant-lo allà on va fer falta, el perímetre definit per les façanes posteriors de les cases que configuraven el nucli anterior. Aquesta actuació de mínims explicaria segurament els dubtes que hem vist que va tenir el veguer de Montblanc sobre si Conesa podia rebre o no la qualificació de poble fortificat. Aquest sistema també explicaria que es deixés fora del recinte el raval principal, que ja existia i que es trobava a tocar del poble, a l'altre costat del riu i que en altres circumstàncies, com passa en molts llocs, s'hauria integrat en el nou recinte.

Els portals

Un altre dels components característics dels recintes murats són els portals que permeten la comunicació entre el nucli i les principals vies d'entrada i sortida de la població. El nucli antic de Conesa presenta dos portals d'entrada.

El primer està situat a la banda sud-oest, a la zona de la plaça i l'església i connecta amb els camins cap a Passanant, Sarral i Forès. Se l'anomena portal major, de santa Maria o de la plaça i presenta una torre de flanqueig per a la seva protecció.

El segon està a la banda oriental i hi arriben els camins que venen de Santa Coloma, Savallà, Segura, Les Piles, Biure i Turlanda (Pijoan 2009: 207). Rep el nom de portal de la Font i se situa en el centre d'un cos d'edifici delimitat a banda i banda per juntes fetes de carreus de pedra del mateix tipus que el portal. Aquesta estructura sobresortiria inicialment de la línia de muralla amb una configuració semblant a la de torre-portal, tot i que només amb uns 2,5 m de fondària i sense que tinguem clar si hi havia cap mena de tancament per la banda del darrere.

En el tram superior es documenta un escut amb les quatre barres, a la part inferior del qual es llegeix la data de 1583 i que ha de correspondre a una refacció del segle XVI. La primera referència documental que en tenim és de 1354, quan s'estableixen unes cases *in villa de Conesia*, que afronten, entre d'altres, amb via pública, amb el torrent *et cum portale ville*.¹³ La referència al torrent seria significativa amb vista a identificar aquest portal amb el de la Font, tot i que l'atribució no és del tot segura. La datació d'aquest document permet apuntar que aquest portal ja existia abans de la nova fortificació de Conesa, endegada sobretot en el darrer quart del segle XIV. La primera referència documental inequívoca

Fig. 13. Vista del portal de Santa Maria o de l'església. Foto: Josep M. Vila.

Fig. 14. Vista del portal de la Font. Foto: Josep M. Vila.

de la seva existència és del 3 de setembre del 1376, quan els jurats de Conesa es reuneixen *Ad hostium dicti loci vocati de la Font*.¹⁴

Aquestes estructures havien de permetre tancar la població en cas de perill o fins i tot de manera ordinària durant les nits per evitar l'entrada de malfactors a la vila. En el cas de Conesa sabem que aquest tancament nocturn es va produir almenys fins l'any 1400, quan els mateixos jurats aconseguen del monestir de Santes Creus autorització per deixar obert de nits almenys el portal de la plaça.¹⁵ Disposem d'altres referències més tardanes que demostren que en cas de guerra es preveia tornar a tancar els portals. Això passa durant la Guerra dels Segadors, el 1641, quan Damià Cosidó, batlle general de Santes Creus, dona llicència als jurats per tancar el portal de la muralla.¹⁶

Les torres

Tradicionalment, la historiografia que ha estudiat Conesa ha establert en vuit el nombre de torres de què disposaria la muralla. Algunes d'aquestes torres es reconeixen encara avui dia en la traça exterior del recinte; d'altres només s'intueixen i, finalment, d'algunes en tenim notícies documentals que no hem pogut relacionar amb cap dels edificis identificats.

Ja hem dit abans que, amb la hipòtesi que tenim sobre la formació del recinte fortificat de Conesa, hem de pensar que les torres van ser afegides davant la línia que formaven les façanes posteriors de les cases del nucli antic. En algun cas podria ser fins i tot que la torre substituís total o parcialment una casa anterior en funció del seu arrencament amb la resta d'edificis.¹⁷ Aquest fet queda reflectit a la documentació a través de les afrontacions de les torres que es venen i que limiten sempre amb la casa del comprador.¹⁸ Per tant, no hem d'esperar una disposició homogènia de les torres al llarg del recinte, com la que es descriu en altres localitats, sinó que devien reforçar la defensa de determinats punts on es considerava necessari. Aquesta particularitat és la que explicaria que la Universitat de Conesa poc després de l'acabament del recinte comencés a vendre les torres als veïns que tenien la seva casa a tocar, amb la condició que els nous propietaris havien de mantenir les torres en bon estat i que en cas de guerra hi facilitessin l'accés.¹⁹

14 AHAT. Conesa. Caixa 3, núm. 56 fol. 22v.

15 «Item, nos fan clams dels portals que.s tanquen da nit perquè manam que si la mayor partida o conseyllen que lo portal deçà de Sentes Creus romangue ubert». AHAT. Conesa. Caixa 5, núm. 62, fols. 39v.

16 ACAC. Notarials. Santa Coloma, núm. 2225.

17 AHAT. Conesa. Caixa 3, núm. 58, fol. 123v.

18 El 10 de novembre de 1396 els jurats de Conesa, amb llicència de l'abat de Santes Creus, venen a Berenguer Montserrat com a major oferent en l'encant públic realitzat, «quandam turrim sive torra de celo usque ad abissum sitam et fundatam in muro dicti loci, confrontatam vobiscum et cum Petro Max et cum torrente seu vallo». AHAT. Conesa. Caixa 5, núm. 60, fol. 94.

19 «Salvo tamen quod nos et universitas et eius singulares dicti loci in predicta turri habeamus et habeant omni tempore emprium tempore guerre tum vos vero et vestri teneatis dictam turrim in condirecto de terra, de bigues et de tagells et de escales e pugadors dicto tempore.» AHAT. Conesa. Caixa 5, núm. 60, fol. 94.

Pel que fa a les característiques constructives de les torres ens hem de remetre a les dades que ens proporcionen les tres que estan millor identificades i que presenten els paraments més visibles. Es tracta d'estructures de planta rectangular fetes de blocs de pedra del país, de mida mitjana i petita, amb la cara exterior retocada a martell i disposats en filades irregulars, ja que les peces de cada filada no tenen la mateixa mida. Pel que fa a la seva alçada no sembla que sobrepassessin gaire la de les façanes de les cases del seu entorn i acostumen a tenir planta baixa i dos pisos, unes dimensions semblants a les que tenen, per exemple, les torres de la muralla de La Selva del Camp. En aquest sentit, en l'acta d'establiment de la torre del portal de Santa Maria que es va fer el 1401, l'abat de Santes Creus es reservava per a ell el pis inferior de la torre, mentre que cedia el del mig i el superior.²⁰

Amb relació als sistemes de coberta dels diferents pisos tenim alguns exemples de volta de pedra, tot i que per les dimensions dels edificis el més normal és que s'utilitzessin forjats de bigues de fusta recolzades en les parets laterals. Finalment, les torres presenten les cantonades reforçades amb alineacions de 2 o 3 carreus de mida més gran. Pel que fa als elements de tipus defensiu només la torre presenta merlets, que tant poden correspondre a la restauració d'elements antics com a un element decoratiu afegit a la part alta de la torre en alguna de les reformes modernes de la casa. La presència dels merlets implica també que les torres estarien acabades amb un terrat.

Des del punt de vista històric, la primera referència a l'existència de torres a la muralla baixmedieval de Conesa és del mateix moment de la construcció del recinte. En aquest sentit, el 25 de març de 1387 el batlle de la població ordena als jurats, sota pena de 500 sous, que continuïn els treballs de construcció d'una torre utilitzant les pedres procedents de l'abadia vella de Conesa que havia quedat fora del recinte.²¹

Com també passa en la major part dels recintes, l'Ajuntament de Conesa va acabar venent les torres a veïns del poble, que les van anar transformant en habitatges. Sabem pels documents d'establiment de les torres que l'adjudicació es feia per encant públic i que normalment els compradors eren els propietaris de les cases que se situaven per darrere de la torre. El fet diferencial de Conesa és que aquesta venda pràcticament va coincidir amb la finalització dels treballs de fortificació de la vila. La primera venda que coneixem és del 4 d'agost de 1393.²² Aquest procés de venda continuarà en els anys immediatament posteriors amb la resta de les torres i sembla que ja s'havia completat a principis del segle xv. A partir d'aquesta data les transmissions de torres documentades ja són sempre entre particulars.

Fig. 15. Vista d'una de les torres del recinte. Foto: Josep M. Vila.

20 «Retineo dicto domino abbati et suis successoribus propter domus inferior dicte turris cum eius ingressibus pro faciendò graneris et salvo etiam quod vos dictus Raymundus et vestri habeatis tenere condirectas la coberta de myg de la torra e la sobirana et que dictus dominus abbas suis sumptibus habeat tenere condirectas la coberta jusana de la torra.» AHAT. Conesa. Caixa 6, núm. 63.

21 AHAT. Conesa. Caixa 3, núm. 58, fol. 123v.

22 AHAT. Conesa. Caixa 4, núm. 59, fol. 35.

El vall o fossat

L'altre element característic de les estructures defensives aixecades en el marc dels processos d'emmurallament de les poblacions catalanes del segon terç del segle XIV és el fossat. En el cas de Conesa, el fet que la major part del nucli antic de la població estigui delimitat per torrents o cursos d'aigua sembla que hauria fet supèrflua l'excavació d'un fossat i caldria un aprofitament d'aquests elements naturals per millorar la defensa de la població. Només la banda sud del recinte, per davant de la zona de l'església, quedava fora d'aquesta protecció natural i, per tant, podria haver requerit d'un reforç artificial. A partir de l'estudi de les afrontacions de les cases situades a l'exterior del recinte plantejem la possibilitat que en aquest sector sí que s'hagués construït algun tipus d'element defensiu que la documentació anomena vall.

En qualsevol cas, i més enllà de les particularitats constructives de cada element, l'exemple de Conesa resulta particularment interessant pel que fa a l'opció de posada en defensa utilitzada, amb un manteniment del sistema de vila closa reforçada amb torres i amb altres elements defensius puntuals.

CONSIDERACIONS FINALS

Els exemples que acabem d'exposar són segurament dos casos extrems pel que fa a les solucions adoptades en els processos de posada en defensa de les poblacions catalanes derivats de l'ordre d'emmurallament general de Pere el Cerimoniós. N'hi ha d'intermedis, com seria el cas de Falset, també en un entorn relativament proper als exemples exposats, i amb una muralla tota ella de carreus de pedra, sense torres de flanqueig i que tampoc completava el perímetre, ja que a la zona sud, on es troba el barranc de la vila, es va deixar sense tancar, mantenint com a defensa les parets posteriors de les cases.

És precisament la singularitat de cada cas el que resulta finalment rellevant perquè no permet establir un model fix per a tot el procés, ni tan sols dins d'una mateixa població, i posa en evidència la necessitat d'estudiar de manera individualitzada cada cas per establir-ne les característiques particulars. Aquest tipus de recerca permetria, en aquells casos en què les disponibilitats de documentació, sobretot escrita, així ho permetin, estudiar el procés constructiu de la muralla més enllà de l'estricta anàlisi arquitectònica i incorporant a l'estudi paràmetres fins ara no suficientment utilitzats, com ara la situació jurisdiccional, la incidència de la crisi demogràfica i econòmica, la capacitat dels diferents agents locals afectats d'influir en l'execució de l'obra, etc. Aquesta visió més àmplia de la problemàtica hauria de permetre comprendre millor, ja que incorpora totes les variables que realment intervenen, el perquè del desenvolupament del procés en cada població.

BIBLIOGRAFIA

- ADSARIAS, M., MENCHON, J., MESTRES, D. 2007, La vila de Montblanc. Aproximació a la seva evolució urbana (segles XII-XV), *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Barcelona: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 337-343.
- ARBELOA, J.V. 2021, La configuració del portal baix medieval de Sant Francesc de Montblanc (Conca de Barberà) i l'existència d'una segona torre, *Butlletí Arqueològic*, 43, 107-138.
- BRULL, C. 2013, Manteniment i posada en valor de la muralla medieval de Montblanc, *Fortificaciones. Intervenciones en el patrimonio defensivo. Actas del XXXIV Curset Jornadas Internacionales sobre la intervención en el patrimonio arquitectónico*, Barcelona: Ministerio de Educación, Política Social y Deporte, 159-169.
- BRULL, C., VILA, J.M. 2019, La muralla medieval de Montblanc. Estudi, restauració i museïtzació. *Muralles urbanes, diàleg entre urbanisme i patrimoni. Actes de les XXVII Jornades d'Estudis Penedesencs 2018*: Institut d'Estudis Penedessencs 133-158.
- BRULL, C., VILA, J.M. 2020, Recuperació del portal de Sant Francesc a les muralles medievals de Montblanc. Evidències arqueològiques i concrecions, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, XXXIV, 199-213.
- CARRERAS, G. 2015, *Història de Conesa*, Conesa: Ajuntament de Conesa.
- FELIP, J. 2013, *Montblanc (1135-1277). Fundació i creixement*. Montblanc: Ajuntament de Montblanc.
- SOLÉ, M. 2017, *Montblanc. Conjunt monumental i artístic. 50 anys de restauració de la muralla medieval*, Valls: Cossetània Edicions .
- SOLÉ, M., FELIP, J. 2020, L'antic portal de Sant Francesc a la muralla de Montblanc. *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts i de Sant Jordi*. Barcelona, XXXIV, 183-198
- VILA, JM. 2017, La privatització dels espais fora muralles en el sector del portal de Sant Francesc i la seva urbanització (segles XVIII-XIX), *Aplec de Treballs*, 35. 99-120.
- VILA, JM. 2018, Arqueologia urbana a Montblanc. Darreres intervencions (2011-2013), *Tribuna d'Arqueologia 2014-2015*, 153-188.
- VILA, JM (en premsa) El castell i els recintes murats de Conesa. Una aproximació històrica i arqueològica. *Santes Creus. Revista de l'Arxiu Bibliogràfic*

